

Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*

İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.
422 s. ISBN 9789755486284

CEYDA GÜRMAN*

Taberî'nin (ö. 310/923) tefsir ilminin doğduğu, geliştiği ve ilmi hüviyetini kazandığı ilk üç asırdaki tefsir müktesebatını kritik ederek bir araya getirdiği *Câmiu'l-beyân* adlı ansiklopedik tefsiri, tefsir tarihinde vazgeçilmez bir yere sahiptir. Bu kıymetli eserin kaynaklarının tespitine yönelik Mesut Kaya'nın kaleme aldığı *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları* adlı çalışma, tefsirin kaynak haritasını ortaya koyarak erken dönem tefsirine katkı sunan isimleri ve henüz keşfedilmeyen ya da günümüze ulaşmayan tefsir eserleriyle müelliflerini tanıma ve böylece tefsir ilminin gelişimini doğru bir şekilde değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Kitap Taberî'nin başvurduğu kaynakların kahir ekseriyetinin şifahî değil yazılı olduğu tezine dayanmaktadır. *Câmiu'l-beyân*'ın yazılı kaynaklarının tespiti sayesinde tefsirin daha bidayette müstakil bir ilim olarak neşet edip geliştiği ve İslamî ilimler arasında en erken telif edilen eserlerin tefsir eserleri olduğu da açıklık kazanmakta ve bu cihetiyle eser, sadece tefsir ilmi için değil İslamî ilimlerin diğer branşları için de kayda değer bir önem taşımaktadır. Çalışma *Câmiu'l-beyân*'ın kaynaklarını bu kapsamda inceleyen mukaddem bir çalışma bulunmadığından önemli bir boşluğu dolduracak niteliktedir.

Kitabın tefsir tarihinin dönemlendirilmesine ayrılan giriş bölümü esasen müstakil bir çalışmada ele alınmayı hak eden oldukça geniş bir konuyu tetkik etmektedir. Bu konuya dair belli başlı çalışmalara ve tekliflere temas eden yazar özellikle İbrâhim Rufejde'nin nahiv ilminin tefsirle ilişkisi bağlamındaki dönemlendirmesini başarılı bulmaktadır (s. 22-23). Rufejde'ye göre birinci merhale, meâni'l-Kur'ân kitaplarının telif edildiği merhale dir ve bu müellifler aynı zamanda nahiv ilminin de öncüleridir. Ancak bu eserlerden önce özellikle tâbiîn müfessirlerin tefsirleri göz önünde bulundurulduğunda, Kaya'nın da ifade ettiği gibi dil eksenli çalışmaların ikinci merhale kabul edilmesi daha isabetlidir. Yazar, Ebüssuûd'un

* Dr.Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Asst. Prof., Sinop University Faculty of Theology, Sinop, Türkiye, ORCID 0000-0002-4136-9766 cey827@gmail.com

DOI: 10.26570/isad.1235857

Atıf/Citation Gürman, Ceyda, "Mesut Kaya, Taberî Tefsiri'nin Kaynakları", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 49 (2023): 189-195.

(ö. 982/1574) müfessirleri, mütekaddim ve müteahhir olarak ayırdığına atıf yapmakla birlikte (s. 50) tabakâtü'l-müfessirîn türü eserlerde böyle bir dönemlendirmenin yer almadığına ve müfessirleri tabakalara ayırarak ele alan Süyûtî (ö. 911/1505), Dâvûdî (ö. 945/1539) ve Taşköprizâde (ö. 968/1561) gibi müelliflerin nasıl tasnif yaptıklarına kısaca değinse dönemlendirme çabalarının sürecini anlamlandırma açısından okuyucu daha ziyade fayda temin edebilirdi.

Çalışmanın birinci bölümünde Taberî'nin hayatı ve ilmi serüveninin yanı sıra *Câmiu'l-beyân*'ın karakteristik özellikleri ve tefsir tarihindeki yeri üzerinde durulmuştur. Yazar bir eserin kaynaklarının tespitinin ne anlama geldiğini, "Klasik bir eserde, açık veya örtük istifade edilen eski tarihli eserlerin belirlenip bunlarla söz konusu eserin mukayesesini yaparak kaynak eserlerin hangi noktalardan ve ne sıklıkla kullanıldığını, aslı veya tâli kaynaklık yönlerini ortaya koymaktır" diye tanımlar (s. 97). Yazara göre klasik eserlerin kaynakları çıkarılırken karşılaşılan ilk zorluk, genellikle klasik eser müelliflerinin başvurdukları kaynaklara ya hiç ya da nadiren işaret etmeleridir.

Yazar girişte takip ettiği yöntemi Fuat Sezgin'in (1924-2018) *Buhârî'nin Kaynakları* adlı eserine (s. 101) dayandırmakta, onun Taberî'nin yazılı kaynaklarına dair ciddi mülahazalarda bulunduğu *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* adlı eserinden de çokça faydalandığını belirtmektedir. Sezgin'in hem Buhârî'nin hem Taberî'nin yazılı müdevvenâta dayandığı görüşü yazar tarafından kabul görmekte ve kitapta bu kabul, *Câmiu'l-beyân*'ın yazılı kaynaklarının tespiti ile teyit edilmektedir.

Kitabın konusuna en yakın çalışma Heribert Horst'un (1925-2012) 1952 yılında Taberî tefsirinin râvileri üzerine yaptığı doktora tezidir. Yazar tezdaki kaynak haritasını haklı olarak yetersiz bulsa da tezin örneklik teşkil etmesi açısından kayda değer olduğu malumdur. Yazarın ayrıca Fareed al-Muftah tarafından Edinburgh Üniversitesinde 1998'de tamamlanan, *Câmiu'l-beyân*'ın Fâtîha ve Bakara sûrelerinde başvurulan kaynaklarını inceleyen ve ilk nazarda oldukça derinlikli ve kapsamlı bir çalışma izlenimi veren *The Sources of al-Tabarî's Tafsîr* adlı doktora tezine temas etmesi beklenirdi. Esasen tezde, Kaya'nın değinmediği muhtelif tefsir kaynaklarına yer verildiği, tertip ve tasnifte de epeyce başarılı olduğu görülmektedir.

Bu bölümde Taberî'nin hangi müfessire ne oranda başvurduğunun nasıl belirlendiğine ve sayısal verilerin tespitinde nasıl bir yol takip edildiğine dair bir bilgi verilmemiştir. Kaynak tespiti yapılan bir eserde aynı kişi, künyesi, meşhur ismi ya da bir diğer ön adıyla zikredilebildiğinden benzer araştırmalarda sıklıkla kullanılan *Şamile* gibi bilgisayar programları üzerinden yapılan taramalarda eksiklik ya da hata söz konusu olabilmektedir.

Burada karşılaşılan zorluklara ve çözümlere değinilmesi araştırmacılara yol göstermesi açısından faydalı olabilirdi. Yine “1.1. Taberî'nin Rihleleri” başlığı yerine içeriği daha iyi yansıtabilecek “1.1. Taberî'in Hayatı ve Rihleleri” başlığı tercih edilebilirdi.

İkinci bölüm *Câmiu'l-beyân*'da en fazla rivayeti bulunan tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid (ö. 103/721) ve tefsirine hasredilmiştir. Yazar burada isnadlarla ilgili değerlendirmeler ve uzun okumalar sonucu elde edilebilecek çıkarımları, sebepleriyle ve gayet açık bir dille izah etmektedir. Mesela günümüze ulaşan *Tefsîrû's-Süfyân es-Sevrî*'de bulunmayan İbn Cüreyc (ö. 150/767) rivayetlerinden bazılarının Taberî tefsirinde bulunduğu, dolayısıyla Taberî'nin elindeki *Tefsîrû's-Süfyân*'ın tam olarak elimize ulaşmadığı ifade edilmiştir (s. 174). Taberî'nin Mücâhid rivayetlerinin en çoğunu İbn Ebû Necîh (ö. 131/748) tarikiyle zikrettiği (s. 135), İbn Cüreyc'in bir tarikinde geçen “بلغني عن مجاهد” ibaresinin İbn Cüreyc'in Mücâhid'den doğrudan almadığı rivayetlere işaret ettiği belirtilmiştir (s. 176).

Konunun mahiyeti gereği çok sayıda isnad ve ismin peş peşe zikredilmesi hatta bazı sayfaların neredeyse yarısını kaplaması (mesela bk. s. 246, 338) okuyucuyu akıştan koparabilmekte ve konunun takibini zorlaştırabilmektedir. Bu sebeple isnadların “Mücâhid → 3 İbn Ebû Necîh → Îsâ b. Meymûn” şeklinde ok ile gösteriminin tercih edilmesi belki bu menfi tesiri kırabilir. Bir başka husus hem Mücâhid'in biyografisinde -ki Mücâhid çok tanınan bir müfessir ve biyografisiyle ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır- hem her bir râviye dair ayrı ayrı verilen tabakat bilgilerinde kanaatimizce imkân ölçüsünde ihtisara gidilmelidir. Mesela Mücâhid'e dair “Sika, âlim, müttaki, kâri, İbn Abbas'ın talebesi, ona tefsirini üç defa arzetti” gibi malum bilgiler ayrı ayrı İbn Sa'd/Buhârî/Zehebî/İbn Hacer vdğr. ulemeden aktarılarak tekrar etmektedir (s. 117-23). Halbuki bilgi bir defa verilip dipnotta ilgili kaynaklara atf yapılması muhtevanın derli toplu ve tekrardan hâli olmasını sağlayacaktır. Yüzük takmadığı, saçının ağardığı, hırpani gezdiği (s. 117) gibi fiziksel ayrıntılara, Mücâhid'in rüyasında bir çocuğu gördüğünün anlatıldığı rivayet (s. 119) gibi akışı bozduğunu ve bağlama uygun düşmediğini düşündüğümüz bilgilere ilmî ve akademik anlamda özel bir katkı sunmadıkları için yer verilmeyebilir.

Kitabın ana bölümü addedilebilecek üçüncü bölümde Taberî'nin başvurduğu temel tefsir kaynakları ve müfessirleri incelenmiştir. Bu bölüm günümüz tefsir çalışmalarında bilinirliği fazla olmayan ya da müfessir yönleriyle tanınmayan isimlere ve tefsire katkılarına işaret etmesi sebebiyle önemlidir. Ali b. Ebû Talha (ö. 143/760) başlığında değinilen Basralı Dâvûd b. Ebû Hind (ö. 139/756), ekseriyetle muhaddis kimliği ile tanınan Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799) ve Hüseyin b. Dâvûd Süneyd

el-Missîsi (ö. 226/840) bu duruma misal verilebilir. Bu isimlerin tefsire kaynaklıklarının tespiti, hem onların müfessir kimliklerini ortaya koymakta hem muayyen isimler üzerinde dönen kısır tefsir tarihi algısını kırmaktadır.

Taberî'nin Kelbî'den (ö. 146/763) az sayıda rivayet aldığı, hakkındaki menfî yargıdan ötürü Mukâtil b. Süleman'dan hiç istifade etmediği bilgisi önemlidir. Taberî'nin kimi ulemanın cerhettiği ve tıpkı Mukâtil gibi hakkında olumsuz görüşler bulunan Kelbî'den aktarıırken Mukâtil'den imtina etmesi yazar tarafından da yadsınmış (s. 32), Taberî'nin Mukâtil ile ilişkisine dair özel bir çalışmanın farklı sonuçlar verebileceği ifade edilmiştir (s. 317). Bu bağlamda Taberî'nin Mukâtil'den ismini vermeden örtük istifade etme ihtimali düşünülerek yapılacak müstakil bir araştırma, akla takılan bazı sorulara cevap verebilecektir. Diğer taraftan kitapta belirtildiği üzere Mukâtil'in Taberî'ye kaynaklığı söz konusu değil ise "3.21. Taberî Tefsirinde Kelbî ve Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri" şeklindeki başlıkta revizyona gidilerek Mukâtil'in kaynak olmadığının ihsas edileceği bir başlığın tercih edilmesi yerinde olacaktır. Zira bu haliyle Mukâtil'in de bir kaynak olduğu izlenimi doğuyor. Yine "3.20. Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Mûsâ b. Abdurrahman el-Mesrûkî ve Abdülvâris b. Saîd'in Rivayetleri" başlığında da değişiklik yapılması isabetli olur. Peş peşe zikredilen bu üç ismin aralarında bir bağ, ortak bir nokta bulunduğu vehmi uyanırken içerikte birbirleriyle herhangi bir alakalarının olmadığı ve birbirlerinden aktarımda bulunmadıkları anlaşılmaktadır.

Katâde ile (ö. 117/735) ilgili "3.8. Tefsîru Saîd b. Ebî Arûbe (Tefsîru Katâde)" ve "3.9. Tefsîru Muhammed b. Sevr (Tefsîru Katâde'nin Ma'mer b. Râşid Tariki)" şeklindeki iki başlığın niçin tek bir başlıkta "Tefsîru Katâde" olarak kaydedilmediği sorusu da akla takılmaktadır. Mesela birinci bölümde Mücâhid'in bütün râvilerine yer verilmiş, bu râviler arasında ayrıca tefsiri bulunan İbn Cüreyc ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) bu bölümde müstakil başlıkta tekrar ele alınmıştır. Üslup birliği açısından bu tutum Katâde tefsiri için de uygulanabilirdi. Üstelik yazar, "Şu halde İbn Ebû Arûbe bu tefsirinde sadece Katâde'nin rivayetlerini kaydetmiştir. Süddî (ö. 127/745), İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî gibi bütün rivayetleri cemetme düşüncesine kendisinde rastlanmamıştır" (s. 258) diyerek tefsirin Katâde'ye aidiyetini ve İbn Ebû Arûbe'nin Katâde'nin râvilerinden biri olduğunu belirgin bir şekilde söylemektedir. İbn Ebû Arûbe'nin Katâde haricinde farklı isimlerden rivayetleri ve Taberî'ye kaynaklık eden kendi tefsiri olsaydı İbn Cüreyc ya da Sevrî'de olduğu gibi müstakil değerlendirilebilirdi. Tâbiînin meşhur müfessirlerinden Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) rivayetleri ise Katâde ile sınırlı olmadığından zaten kaynak olarak müstakil başlıkta ele alınmalıdır.

Bu bölümde Taberî tefsirinde çok sayıda rivayeti bulunan ve müdevven tefsirlerinin mevcut olduğu kaydedilen meşhur müfessir tâbiiler Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713) ve İkrime el-Berberî (ö. 105/723)¹ gibi isimlerin kaynaklar arasında zikredilmemesi dikkat çekmektedir. Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *İrşâdü'l-erîb* adlı eserindeki Taberî tefsirinin kaynaklarına dair değerlendirmelerine yer ayrılan başlıkta Hamevî'nin bu isimlerin Taberî tefsirinde geçen tariklerini kaydettiği görülmektedir (s. 318-20). Yazar kitabın sonuç kısmında da Taberî'nin Muhammed b. Sevr'in rivayet ettiği Hasan-ı Basrî tefsirini naklettiğini ifade etmektedir (s. 400). Muhtemeldir ki sahâbe ve tâbiîn tefsirini içeren ve sonraki dönemde telif edilen Süddî, İbn İshak (ö. 151/768) ve Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826) gibi müelliflerin eserlerinin bahsi geçen isimlerin tefsirlerini kapsamaması sebebiyle ayrıca başlık açılmaması tercih edilmiştir.

Diğer taraftan Taberî'ye kaynaklığı bakımından Abdullah b. Abbas'ın da (ö. 68/687) müstakil bir başlıkta incelenmesi faydalı olabilirdi. Taberî tefsirinin kaynakları İbn Ebû Talha, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Atıyye el-Avfî (ö. 111/729) ve Süddî'nin eserleri, İbn Abbas görüşlerini derleyen mecmualardır. Dolayısıyla bütün bu müfessirlerin kaynağı olan İbn Abbas'a müstakil başlık açılması, Taberî'nin sahabeden itibaren bütün tefsir bilgisini kapsadığını göstermesi bakımından da önemlidir. Aynı zamanda İbn Abbas tefsirinin aktarıcısı olup Taberî'ye kaynaklık eden ve müstakil başlığa yansıtılmayan Saîd b. Cübeyr ve İkrime gibi tâbiilere bu başlıkta değinilerek ilk iki neslin tefsiri icmalen zikredilebilirdi. Nitekim Fareed al-Muftah'ın sahabe ve tâbiîn dönemleriyle ilgili açtığı müstakil başlıklar² dönemi derli toplu sunarken Taberî'nin bu tabakadaki müfessirlerden ne oranda yararlandığını da sayısal veriler eşliğinde göstermektedir.

Dördüncü bölümde İbn İshak'ın *el-Megâzi*'sinin Taberî tefsirine kaynaklığı incelenmiştir. Taberî, *Megâzi*'de geçen Hz. Peygamber ve selefin rivayetleriyle Ehl-i kitap'tan aktarılan rivayetlere tefsirinde yer verdiği gibi kaynağı bizzat İbn İshak olan rivayetleri de kaydeder ki bu rivayetler arasında en fazla yekünü, kaynağı bizzat İbn İshak olanlar tutmaktadır (s. 354). Bu bilgi, İbn İshak'ın tefsire hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Peki Taberî'nin farklı tarih kaynağı yok muydu? İbn İshak'ın hayatı ve *Megâzi*'si hakkında bilgi verilerek başlayan bu bölümde Taberî'nin tarih kaynaklarıyla ilgili genel bir bilgilendirme bulunmamakta İbn İshak'ın

- 1 İbnü'n-Nedîm, *Fihrist*, s. 36, 37; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, I/1, 69, 72; Tayyâr, *Mevsûatü't-tefsiri'l-me'sûr*, I, 59, 310; ayrıca bk. Horst, "Taberî'nin Kur'an Tefsiri'ndeki Rivayetler", s. 321-22; Muftah, *The Sources of al-Tabarî's Tafsîr*, 332-33.
- 2 Muftah, *The Sources of al-Tabarî's Tafsîr*, s. 307 vd.

eseriyle iktifa edilmektedir. Dolayısıyla bu soru yeni araştırmalarda cevap bulabilir.

Tefsirin dilbilimsel kaynaklarının incelendiği beşinci bölümde ilk başlıkta ele alınan Zeyd b. Ali'nin (ö. 122/740) *Garîbü'l-Kur'ân*'ının Taberî'ye kaynaklık etmediğine karar verilmiştir (s. 366). Tefsire kaynaklığı yoksa ancak en erken telif edilmiş dilbilimsel çalışma olması hasebiyle değinilmesinin gerekliliği hissedilmişse bunun müstakil başlık açılmadan izah edilmesi ya da başlıkta tefsire kaynaklık etmediğinin ihsas edilmesi başlık-içerik uyumunu daha iyi yansıtacaktır. Yazarın İbn Kuteybe (ö. 276/889) başlığında onun kitaplarının Taberî'nin aslı değil tâli kaynakları olduğuna yönelik tespiti yöntem olarak eserin geneline uygulanabilir (s. 398). Buna göre Taberî'nin kullandığı ancak sık atıf yapmadığı kaynaklar "Taberî Tefsirinin Diğer Kaynakları/Tâli Kaynakları" başlığında verilebilirdi. Nitekim önceki bölümlerde Mukâtil b. Hayyân'ın (ö. 150/767) sadece on beş rivayeti (s. 239), Kelbî ile Abdülvâris b. Saïd'in de (ö. 180/796) az sayıda katkısı olduğu ifade edilmişti. Bu yöntem sayesinde temel kaynaklara yoğunlaşılabilir ve konunun anlaşılabilirliği artabilirdi. Zeyd b. Ali ya da Mukâtil b. Süleyman gibi kaynaklığı olmayan eserlerin her birine ise müstakil başlık açmadan toplu bir değerlendirme yapılabilirdi.

Yazar doyurucu bir sonuçla kitabı bitirirken Taberî tefsirinin temel başvuru kaynaklarının önemli ölçüde tespit edildiğini ancak kıraat ve lügat kaynaklarına yönelik spesifik ve ileri düzey araştırmaların, tefsirin kaynak haritasının tam olarak çıkarılmasına fırsat sağlayacağını ve tefsirin erken dönemi için daha derinlikli neticelere varılabileceğini belirtmektedir. Yine yazar fikhî ve itikadî hususlarda muhtelif fırkaların dile getirdiği görüşleri tartışan Taberî'nin henüz Ehl-i sünnet kelamının oluşmadığı bu süreçte hangi itikadî-fikhî eserleri kaynak olarak kullandığının da ayrı bir çalışmaya konu edinilebileceğini söyleyerek muhtemel çalışmalara işaret etmektedir. Kitap boyunca çalışma yapılabilecek sahalardan ve araştırmayı hak eden konuların cömertçe paylaşıldığı ve akademik bencillikten uzak durulduğu görülmektedir.

Barındırdığı zorluklar dolayısıyla; imla, yazım, ek hatası (s. 30, 40, 42, 59, 89, 121, 127, 129, 139, 144, 148, 166, 202, 205 vb.), vefat tarihleriyle ilgili hata, eksiklik ya da tarihin ismin ilk geçtiği yerde değil mükerreren zikredildiği yerde verilmesi (s. 39, 66, 81, 118, 119, 308 vb.), meşhur ve kısa ismin önce, tam ismin sonra kaydedilmesi (s. 52, 213 vb.), dipnotlarda eksiklik, hata (s. 201, dipnot 380; s. 239 dipnot 211 vb.), cümle düşüklüğü ve kapalı ifadeler (s. 27, 45, 210, 264 vb.) gibi gözden kaçan, esasa taalluk etmeyen ama düzeltilmesi gereken birtakım hususların mevcut olduğu söylenebilir. Yazar tercüme edilmesi gerektiğini düşündüğümüz

“tefsiran kebîran mümtian” gibi bazı yerleri Arapça ifadesiyle bırakmayı tercih ederken (s. 207, 308, 366, 381 vb.) orijinalinin verilmesini düşündüğümüz yerleri ise mesela *Süfyâneyn* ifadesini “İki Süfyân” (s. 199, 259) *kesîrû'l-hadis* terkiibini “hadisi çok” (s. 298) şeklinde tercüme etmiştir. Yine mükerrer örneklerin, bağlama en uygun görülen bir yerde verilir tekrar edilmemesi metni daha akıcı kılacaktır. Mesela Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) aktarılan Ali b. Ebû Talha tefsiri için Mısır'a gitmenin degeceği yönündeki rivayet aynı sayfada fazladan tekrar etmektedir (s. 205). Yine Mücâhid'den aktarılan kalbin avuç içine benzetildiğine dair rivayetin tekrarı bir başka misaldir (s. 198, 299). Halbuki zaruri olmadıkça en ilgili bağlamda zikredilmeleri kâfidir.

Rivayetlerin fazlalığı ve tırnak içi aktarımın yoğunluğu sebebiyle, âyetler hem tırnak içi hem italik yazılarak rivayetlerden ayrıştırılabilir. Son derece başarılı hazırlanmış tabloların istifadeyi artırmaya matuf ön hazırlık kabildinden bölümün başında verilmesi ve bu tablolara içerikte zikredilen sayısal bilgilerin eklenmesi faydalı olacaktır. Kitap daha çok teorik bilgiye yönelik ansiklopedik bir eser hüviyetinde olduğundan müfessirlerin âyet tefsirlerine dair örneklerde azaltılmaya gidilmesi ana konudan uzaklaşmama açısından tercih edilebilir. Özellikle bu örneklerde elzem değilse Arapça metinlerin hazfi de kanaatimizce daha uygundur.

Bibliyografya

- Horst, Heribert, “Taberî'nin Kur'an Tefsiri'ndeki Rivayetler”, çev. Sabri Çap, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16/1 (2016): 309-328.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. Rızâ Teceddüd, Tahran, ts.
- Muftâh, Fareed Y.Y.M., *The Sources of al-Tabarî's Tafsîr an Analytical Study of the Isnâds in His Commentary on Sûrat al-Fâtiha and Sûrat al-Baqara* (doktora tezi) Edinburgh University, Edinburgh, 1998.
- Sezgin, M. Fuat, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî, I-VI, Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman, *Mevsûatü't-tefsîri'l-me'sûr: Ekberu câmi' li-tefsîri'n-nebi ve's-sahâbe ve't-tabiîn ve tâbiihim ma'zuvven ilâ mesâdirihî'l-asliyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm - Cidde: Merkezü'd-dirâsât ve'l-ma'lûmâtî'l-Kur'âniyye bi-Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtîbî, 1439.